

ΒΙΒΛΙΑ

Παρουσίαση και κριτική

ΜΙΑ ΙΔΙΟΡΥΘΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ

Wood Ellen Meiksins:

Peasant, Citizen and Slave: Τα θεμέλια της Αθηναϊκής Δημοκρατίας
Εκδόσεις Verso, Λονδίνο, Νέα Υόρκη, 1989.

Η συγγραφέας είναι υφηγήτρια του παν/μιου Γιορκ του Τορόντο και μέλος της σύνταξης του περιοδικού NEW LEFT REVIEW και δεν είναι πλέον άγνωστη στην Αγγλία μετά από την κριτική της στο νέο ρεύμα του «πραγματικού σοσιαλισμού» στο βιβλίο της «THE RETREAT FROM CLASS». Και στο καινούργιο της βιβλίο η WOOD ασχολείται με ζητήματα της θεωρίας των τάξεων, όμως, σε αντίθεση με το προηγούμενο, σ' ένα διαφορετικό πλαίσιο. Υπό συζήτηση βρίσκονται νέα και παλιά προγράμματα, στα πλαίσια της μαρξιστικής ανάλυσης των τάξεων. Γιατί «νέα» και ταυτόχρονα «παλιά»; «Παλιά», στο βαθμό που η WOOD κινείται στα πλαίσια μιας παράδοσης του αγγλικού μαρξισμού και της αντίληψής του για την ταξική πάλη. Αντίληψη που προσανατόλιζε πάντοτε τα ενδιαφέροντα στα ιστορικά αποτελέσματα και στις δομές, περισσότερο από ό,τι, ας πούμε, γινόταν στη Γερμανία που η κριτική θεωρία είχε το δικό της κέντρο ενδιαφερόντων που ήταν η κοινωνική και ιστορική φιλοσοφία. Τα ονόματα των Edward P. Thomson και Perry Anderson είναι αντιπροσωπευ-

τικά μιας κοινής κατεύθυνσης μελέτης, παρά τις διαφορετικές θέσεις που παίρνουν αυτοί οι συγγραφείς. Το κύριο βάρος της WOOD πάντα ήταν ότι υπάρχει μια αντίληψη της μαρξιστικής διαμόρφωσης των εννοιών που απομακρύνεται από την ιστορική πραγματικότητα. Ενάντια σε μια υπεροχή της θεωρίας, αντιπαραθέτει την κριτική της στον πυρήνα της μεθόδου του ιστορικού υλισμού: οι κεντρικές μαρξιστικές έννοιες της «ταξικής πάλης» και της «εκμετάλλευσης» να κρίνονται στο συγκεκριμένο ιστορικό υλικό που μαζεύεται και τιθέμενο σε αμφισβήτηση να το υποχρεώνουν να αποδεικνύει την ορθότητά του.

Από την άλλη το «νέο» σ' αυτή την εργασία είναι ότι ανάγει σε μια συζήτηση που είναι γνωστή σαν «συζήτηση-Brenner». Το αντικείμενο αυτής της συζήτησης είναι οι δυσκολίες εφαρμογής της μαρξιστικής θεωρίας στις προκαπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις οι οποίες καθορίζονταν από την αγροτική δομή. Αυτό που τίθεται προς συζήτηση είναι το ερώτημα: Είναι δυνατόν να κριθεί με τα στοιχεία του σήμερα «όλος ο υπόλοιπος χρόνος και οι

εποχές της ανθρώπινης δραστηριότητας.» (Α. Kryger), μπορεί κανείς απλά να επεκτείνει τη μέθοδο της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας σε προκαπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς; Μήπως περιέχει αυτός ο τρόπος ανάλυσης τον κίνδυνο μιας απλουστευτικής, μάλιστα, θα 'λεγε κανείς, μιας τελεολογικής άποψης για την πορεία της ιστορίας που θα είχε σαν προσωρινό αναγκαστικό τέλος το καπιταλιστικό σήμερα; Αυτά τα κριτικά ερωτήματα βρίσκουν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, θέση στο βιβλίο της WOOD. Στο πρώτο μέρος, η συγγραφέας ασχολείται με την οριοθέτησή της από γνωστές μαρξιστικές, αλλά και από συντηρητικές τοποθετήσεις. Αυτό δεν γίνεται μέσα από μια απλουστευτική ιδεολογική κριτική. Κατ' αρχάς, μάλιστα, η συγγραφέας προσπαθεί να αντιμετωπίσει σοβαρά μερικές αναζητήσεις και σε ορισμένες να ενισχύσει και να οξύνει τις τοποθετήσεις τους. Αλλά όσο πιο μεγάλη προσπάθεια κάνει να ενισχύσει και να διερευνήσει την ορθότητα αυτών των επιχειρημάτων, άλλο τόσο αυστηρή είναι και η κριτική που ασκεί σ' αυτά στη συνέχεια.

Η βασική της θέση απ' αυτή τη σκοπιά είναι κατ' αρχάς ότι και η συντηρητική και η αριστερή μορφή επιχειρηματολογίας είναι ταυτώσιμες όσον αφορά ότι και οι δύο εγκαταλείπουν την προσπάθεια να ασχοληθούν με μια ουσιαστική εμπειρική ανάλυση.

Στην περίπτωση της ελληνικής πόλης, το χαρακτηριστικό είναι ότι, σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, η πολιτική τάξη υπάρχει μόνο διότι

έχει απελευθερωθεί από την αναγκαία εργασία, χάρη στην ύπαρξη της εργασίας των δούλων. Απ' την άλλη μεριά, οι συντηρητικοί αντιλαμβάνονται αυτή την κατάσταση σαν έναν φυσικό νόμο και συμπεραίνουν ότι ο δούλος, «MOB», δεν επιτρέπεται να ασκεί δημοκρατικά δικαιώματα.

Στα δύο επόμενα τμήματα του βιβλίου, η WOOD προσπαθεί να αποδείξει ότι η αριστερή και συντηρητική επιχειρηματολογία αυτού του είδους προέρχεται από μια λανθασμένη εμπειρική ανάλυση. Το υπό συζήτηση εμπειρικό υλικό δείχνει, πολύ περισσότερο, ότι υπάρχει μια άμεση αλληλοσχέση ανάμεσα στους μικρούς αγρότες παραγωγούς και πολίτες της πόλης. Αυτό γίνεται χάρη στην ιδιόμορφη ιστορική σύνθεση – και εδώ η συγγραφέας παίρνει υπόψη της τη συζήτηση – Brenner – που επέτρεψε τον ιδεατό και υλικό εμπλουτισμό της αθηναϊκής πόλης με διαφορετικό τρόπο από ό,τι σε άλλες προκαπιταλιστικές αγροτικές κοινωνίες. Κατά τη συγγραφέα, η περίπτωση της Αθήνας ήταν τέτοια που επέτρεπε στους πολίτες, που στην πλειοψηφία τους ήταν αγρότες, να επιβάλουν πολύ στενά όρια στην ιδιοποίηση από την πλευρά του κράτους του παραγόμενου πλούτου.

Στο τελευταίο μέρος της μελέτης της, η WOOD καταλήγει σε γενικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την έρευνα που διεξάγει στην προκαπιταλιστική αγροτική κοινωνία της αρχαίας αθηναϊκής πόλης. Η WOOD ασκεί κριτική στον Μαρξ και στον μαρξιστικό τρόπο που αναπτύχθηκε γενικά η θεωρία για το ότι

δεν έδωσαν επαρκή προσοχή στις προκαπιταλιστικές σχέσεις και στους αγρότες. Και αυτή η κριτική μπορεί να ισχύει σ' ένα βαθμό για τη μαρξιστική συζήτηση που έγινε στις τελευταίες δεκαετίες, αλλά δεν μπορεί να καταλογίζει κανείς στον Μαρξ τη μη ενασχόλησή του με δεκάδες θέματα που κατά τη γνώμη μας προκύπτουν στην πορεία των αναλύσεων.

Όπως υποστηρίζει η WOOD, η μικρή αγροτική παραγωγή στο παρελθόν έγινε ως επί το πλείστον αντιληπτή ως καθυστερημένη συντηρητική τάξη. Ενάντια σε μια τέτοια αντίληψη επιχειρηματολογεί η συγγραφέας, λέγοντας ότι τα ιδανικά της αυτονομίας, της αυτοκατάλυσης, της οικονομίας της ελεύθερης από εξαρτήσεις ήταν τα κεντρικά στοιχεία που επέτρεψαν τη γέννηση και την ανάπτυξη της αθηναϊκής κουλτούρας και ότι αυτός ο πολιτισμός, τελικά, ανάγεται στις ιδιόμορφες εμπειρίες των μικρών αγροτών - παραγωγών. Κατά συνέπεια, δεν

μπορεί κανείς να σχολείται με την κουλτούρα του αρχαίου ελληνισμού, χωρίς να παίρνει υπόψη του τις ιδιομορφίες των αγροτών πολιτών και δεν μπορεί να συμπεραίνει ότι ήταν αντιδραστικοί και ταυτόχρονα μας έδωσαν την πιο προωθημένη κουλτούρα της εποχής.

Κατά συνέπεια λοιπόν, ακόμα και αυτοί που δεν έχουν κάποιο ειδικό ενδιαφέρον για την ιστορία της αθηναϊκής δημοκρατίας, θα ήταν χρήσιμο να πάρουν υπόψη τους τους προβληματισμούς και όχι, ίσως πάντα, τα συμπεράσματα αυτής της μελέτης, διότι έχουμε να κάνουμε μια προσπάθεια, στη βάση της επίκλησης του Μαρξ, που δεν αναπαράγει κατά λέξη παλιές και δοσμένες για πολλούς αλήθειες, αλλά μας καλεί να σκεφτούμε με δικό μας τρόπο και να ασχοληθούμε με ιστορικές εμπειρικές έρευνες.

Από το περιοδικό Das Argument
Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1991)

ΤΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ

Christine Landfried:

Η χρηματοδότηση των κομμάτων και η πολιτική εξουσία. Μια συγκριτική μελέτη της Γερμανίας, της Ιταλίας και των ΗΠΑ. Nomos Verlagsgesellschaft Baden - Baden, 1990.

Το βιβλίο της Κ.Λ. είναι κάτι περισσότερο από μια συγκριτική μελέτη.

Βέβαια, η πολιτειολόγος που διδάσκει στην παν/κή σχολή διοίκησης της Χαϊδεμβέργης ασχολείται με τη χρηματοδότηση των κομμάτων στην Ιταλία και στις ΗΠΑ. Αλλά η

μελέτη συγκεντρώνει το κύριο μέρος της προσοχής της στη Γερμανία. Το κύριο αντικείμενό της είναι οι σιωπηρές... δουλειές με το χρήμα των καθιερωμένων κομμάτων. Η συγγραφέας παίρνει υπόψη της όλα τα σύγχρονα σκάνδαλα, από το σκάνδαλο

με τα τεθωρακισμένα Pauzer Hs 30 μέχρι το σκάνδαλο Φλικ.

Επεξεργάζεται ιδιαίτερα το πολύ ενδιαφέρον αποτέλεσμα της δίκης στη Βόννη στις 16 Φεβρουαρίου 1987 και διερευνά τον ασαφή τρόπο λήψης απόφασης και της ταλάντευσης που εκφράζεται σ' αυτήν του συνταγματικού δικαστηρίου της Καρλσρούης. Η συγγραφέας υπέβαλε ερωτήματα στους υπεύθυνους ταμίες των κομμάτων και μας παρουσιάζει πολλούς αποκαλυπτικούς πίνακες. Προσπάθησε να καταγράψει το δυνατό σύνολο των εξόδων και πληρωμών των κομμάτων, και παρόλο που η ίδια δείχνει μια σεμνότητα επιστημονική ως προς το να βγάλει συμπεράσματα, όλα αυτά είναι επαρκώς αξιόλογα και αποκαλυπτικά.

Η Christine Landfried ξεκινά μια υπόθεση εργασίας, μας παρέχει ορισμούς, σκισσάει τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες διαμόρφωσης του αντικείμενου της μελέτης της.

Με βάση αυτό το σχέδιο παρουσιάζει την αλλαγή του τρόπου χρηματοδότησης των κομμάτων μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, τους πιο διαφορετικούς, νόμους που αφορούν τα κόμματα, χάρη στους οποίους τα κόμματα εξασφάλισαν, με τη δική τους ψήφο, την αυτοχρηματοδότησή τους, την ολοένα και αυξανόμενη χρηματοδότησή τους, και ταυτόχρονα αναπτύσσει και καταγράφει τα χρέη των κομμάτων. Ανάμεσα στις γραμμές μπορεί κανείς να διαβάσει ότι για τα κόμματα δεν αποτέλεσε ποτέ ένα πρόβλημα λήψης απόφασης ο περιορισμός των εξόδων τους. Δεν σκέφτηκαν ποτέ να

περιορίσουν τα χρήματα που χρησιμοποιούν, αλλά πάντοτε στην οπτική τους ήταν η αναγκαιότητα και η υποχρέωση να τα εξυπηρετεί το κράτος και άλλοι παράγοντες οικονομικά.

Ακόμα και στην περίπτωση που ο νόμος τα υποχρέωνε σε άλλες διαδικασίες δεν τον έλαβαν υπόψη τους. Είναι χαρακτηριστικές οι αλλαγές των νόμων αλλά και το ότι το ίδιο το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο πήρε πολλές αποφάσεις που άλλαζε προηγούμενες νομικές του κατευθύνσεις.

Η συγγραφέας παρουσιάζει εξαντλητικά τα έσοδα των πολιτικών κομμάτων που αποτελούνται από τη δημόσια χρηματοδότηση, τις συνδρομές και τη συλλογή χρημάτων από χρηματοδότες. Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον κεφάλαιο το αφιερώνει στον τρόπο «που πληρώνονται οι βουλευτές από ενδιαφερόμενους» που αποτελεί πραγματικά ένα σημαντικό ζήτημα. Κατόπιν, ασχολείται με «τη χρηματοδότηση των κομμάτων και τη διαφθορά», όπου πραγματικά με επιστημονική ευθύτητα πραγματεύεται τα σκάνδαλα εξαγοράς καθώς και τις διάφορες αποφάσεις από το δικαστήριο της Βόννης που αφορούν τις περιπτώσεις των Brauchisch von Lamsdorf και Friederich.

Στη συνέχεια, η συγγραφέας περιγράφει τα έσοδα των κομμάτων και τις μεταλλαγές στους τομείς όπου αυτά δαπανώνται και μετά την περιγραφή των εσόδων και εξόδων και των τομέων όπου αυτά πραγματοποιούνται, η συγγραφέας μας περιγράφει τον τρόπο που διαχειρίζονται «οι

πολιτικοί γραφειοκράτες» τα χρήματά τους. Σε σχέση μ' αυτό η συγγραφέας κάνει μια σειρά από προτάσεις ορισμών που πρέπει να υπερβούν τη σημερινή κατάσταση.

Οι ορισμοί είναι πολύ στενοί και ο τρόπος διατύπωσης είναι πάρα πολύ προσεκτικός σε τρόπο που θυμίζει, θα 'λεγε κανείς, ιερομόναχους.

Π.χ., η συγγραφέας χαρακτηρίζει σαν πολιτικούς γραφειοκράτες μόνον αυτούς που κατέχουν θέσεις στην κυβέρνηση ή στο κοινοβούλο και όσους είναι επαγγελματικά στα κόμματα στο επίπεδο του ομόσπονδου κράτους και των κρατιδίων. Δηλ. εξαιρεί τους κομματικούς ηγέτες σε τοπικό επίπεδο. Ένα άλλο παράδειγμα: η συγγραφέας ορίζει το χρηματισμό σαν «κατάχρηση εξουσίας», μάλιστα σαν κατάχρηση μιας δημόσιας θέσης προς όφελος ιδιωτικών ή πολιτικοκομματικών σκοπών με την παραβίαση των κανόνων δικαίου. Ο νομοκοινωνικός ορισμός του χρηματισμού περιγράφει ουσιαστικά μια συμπεριφορά κοινωνική που δεν μπορεί να κανείς να τη συλλάβει ούτε στη βάση του δικαίου. Βέβαια, αυτός ο ορισμός έχει το προτέρημα ότι με τη χρήση του σε μια τέτοια εργασία μπορεί να διευκολύνει τη μελέτη του φαινομένου. Τα πολύ πειστικά συμπεράσματα αυτής της εργασίας θα μπορούσε κανείς να εκτιμήσει, μάλλον κινούνται στα πιο κάτω όρια της πραγματικότητας. Ο κώνων την κριτική θα προτιμούσε να αποκαλύπτονταν και να συμπεριλαμβάνονταν και να συνεκτιμούνταν στο βιβλίο όλα τα σκάνδαλα; όλες οι σιωπηρές συμφωνίες αυτού του πολιτικού τομέα που λέγεται κόμματα,

με τις οποίες εξαπατώνται οι φορολογούμενοι, ανάμεσα στις κοινοβουλευτικές επιτροπές, τα δικαστήρια, τις οικονομικές υπηρεσίες, τις υπηρεσίες εισαγγελιών, αυτή η αλληλεξάρτηση και αμοιβαία προσπάθεια να συγκαλυφθεί και να αποσιωπηθεί η σημασία των πραγματικών γεγονότων....

Η συγγραφέας μας δείχνει συγκεκριμένα τον τρόπο με τον οποίο τα κόμματα με την αλληλοϋποστήριξη τους υπερβαίνουν κάθε εμπόδιο, κάθε νομική και δικονομική αναστολή, το ίδιο το κράτος και τη συγκρότησή του.

Δείχνει πώς το καθημερινό άδικο ανάγεται σε καθεστώς και εμφανίζεται αυτό που ο κάθε πολίτης θα το θεωρούσε άδικο σαν δίκαιο.

Δείχνει απλά πώς η δημόσια χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων συνεχώς αυξάνεται ταυτόχρονα με τον χρηματισμό τους από συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Και επίσης καταγράφει πώς τα πιο διαφορετικά κονδύλια που ονομάζονται -έξοδα-κονδύλια μισθοδοσίας και άλλα έξοδα χρηματοδότησης του έργου των βουλευτών και ιδιαίτερα κονδύλια που δίνονται για ερευνητικά και μελετητικά κέντρα που βρίσκονται δίπλα στα κόμματα, παίρνουν όλο και πιο γιγαντιαίους ρυθμούς και φτάνουν πραγματικά σε φανταστικά χρηματικά ποσά σε σχέση με τα οποία οι συνδρομές των μελών των κομμάτων δεν είναι παρά ένα απειροελάχιστο ποσοστό, που μπροστά τους οι παράνομες πηγές χρηματοδότησης είναι μια λίμνη που κοχλάζει, που όμως τα κόμματα καταφέρουν να την καταπιούν με-

μιάς. Και παρόλα αυτά, δίπλα σ' αυτές τις λίμνες που τις καταπίνουν μεμιάς τα κόμματα, οι ταμίες των κομμάτων που μιλούν όλο και περισσότερο για χρήμα παίρνουν ύφος ανθρώπων που είναι φτωχοί.

Το βιβλίο της Landfried αποτελεί μια εργασία με την οποία πραγματικά αναβιώνουν τα φαντάσματα για τον τρόπο οικοδόμησης αυτού του πολιτικού συστήματος, και είναι ένα πραγματικά καλογραμμένο χειρίδιο της φοβερής πορείας της κρατικοποίησης της χρηματοδότησης των κομμάτων, της καπιταλιστι-

κοποίησης και της εμπορευματοποίησης των κομμάτων, της ανωνυμίας των πραγματικών δυνάμερων που τα χρηματοδοτούν.

Αυτό το εξαιρετικό, πραγματικά χρήσιμο και αποκαλυπτικό βιβλίο ανήκει στους ανθρώπους που ασχολούνται με δημόσια ζητήματα, και απ' αυτούς χρειάζεται να μελετηθεί, απ' τους δημοσιογράφους από τους βουλευτές που θέλουν να περιορίσουν τη διαφορά, από ταμίες αλλά και δικαστές.

(Από την εφημερίδα
Die Zeit, 14/12/1990)

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

Για την ελληνική πόλη, μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1990.

Το να γράψεις ένα σοβαρό και τεκμηριωμένο βιβλίο για τη σύγχρονη ελληνική πόλη και γι' αυτό που ονομάζεται πολεοδομία στην Ελλάδα, δεν είναι σίγουρα καθόλου εύκολη υπόθεση. Αφ' ενός επειδή το αντικείμενο είναι ιδιαίτερα σύνθετο και ανεπαρκώς, ή και ασαφώς μελετημένο. Και αφ' ετέρου, επειδή η σύγχρονη ελληνική πόλη είναι χρωματισμένη, στην καθημερινή μας κουβέντα και τον ημερήσιο τύπο, με όλα τα ελαττώματα που φαίνεται να σέρνει πίσω του κάθε νεοέλληνας, με αποτέλεσμα μian ιδιαίτερα αρνητική ιδεολογική σύγχυση που εμποδίζει την ψυχραιμη θεώρηση των πραγμάτων. Χρειαζόταν λοιπόν θάρρος, για να διαβείς τη δύσκολη πορεία της πραγματικής ελληνικής πόλης

και πολεοδομίας· μόχθος, για ν' αποκαταστήσεις σπασμένα νήματα και να υφάνεις ερμηνευτικό ιστό στον κυκεώνα νομοθετημάτων, εγκυκλίων, αποφάσεων και δημοσιευμάτων στον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο· και, πιστεύω, και θράσος, για να πείς μερικά από αυτά, που όλοι τα ξέρουν ή τα υποσιάζονται, αλλά αρνούνται πεισματικά να παραδεχτούν και κυρίως να συνειδητοποιήσουν.

Ο Δημήτρης Φιλιππίδης είχε το κουράγιο ν' αναλάβει το δύσκολο αυτό έργο και να το φέρει σε πέρας, με εξουθενωτική συστηματικότητα, απομυθοποιώντας στην ουσία την ίδια την Πολεοδομία, που δεν είναι βέβαια πανάκεια, ούτε αστυνομία, αλλά σε μεγάλο βαθμό «παραπολεοδομία». Ο ίδιος ο τίτλος του βιβλίου

ξεκαθαρίζει με κόκκινα γράμματα πως θα γίνει συζήτηση για την ελληνική πόλη – αυτήν που εικονίζεται δυό πόντους παρακάτω, στο κέντρο του Άργους, με την υπαίθρια αγορά, το παζάρι, πλάι στους στρατώνες του Καποδίστρια, σε μια ορθογώνια πλατεία που οριοθετούν στριμωγμένα σπίτια στραμμένα σε κάθε γωνιά του ορίζοντα. Όλες οι αντιφάσεις που κάνουν την πραγματικότητα της ελληνικής πόλης συγκεντρωμένες σε μια φωτογραφία. Και από κάτω, ο υπότιτλος: «μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές»: διάγνωση για όλα όσα ζήσαμε και κυρίως κάναμε στα τελευταία 40 χρόνια και απορία. Α-πορεία περί του πρακτέου. Δηλαδή, προβληματισμός πάνω στην ελληνική πόλη, που ορμάται από ένα άντρο θεωρίας, για να ερμηνεύσει την πραγματικότητα χωρίς περιστροφές και να διατυπώσει κατευθύνσεις γενικότερης «πολιτικής» κατεύθυνσης του πολεοδόμου. Όχι νόρμες, ούτε κοινωνικές κοινοτοπίες και ουτοπίες.

Η δομή του πονήματος είναι απλή και επαγωγική. Την εισαγωγή στο θέμα και τη διατύπωση των υποθέσεων εργασίας, που αναλαμβάνει το πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο «Η σιωπή της κριτικής», ακολουθούν πέντε κεφάλαια, που καταγράφουν την πραγματικότητα της ελληνικής πολεοδομικής πρακτικής: το θεσμικό και διοικητικό πλαίσιο, τον επίσημο σχεδιασμό και τη μακροκλίμακα, την ανάπλαση και την οργανωμένη δόμηση, τους εξωραϊσμούς και, τέλος, την παρα-πολεοδομία. Η τελευταία αυτή έννοια αποτελεί και το

κλειδί για την κατανόηση των επόμενων δύο κεφαλαίων που συστηματοποιούν την κριτική προσέγγιση και ανοίγουν ένα παράθυρο στα μελλούμενα: Την Κριτική του κακώς συντονισμένου οργάνου και την Ουτοπία για το τέλος του αιώνα.

Κατά τη γνώμη του κυρίου Φιλίππη, «δεν μπορεί να γίνει ουσιαστική διάκριση ανάμεσα σε νόμιμες και παράνομες διαδικασίες στην παραγωγή του χώρου στην Ελλάδα. Η διάκριση όμως γίνεται έτσι και αλλιώς για να εξυπηρετήσει άλλες αναγκαιότητες, δηλαδή για να επιτρέψει έστω και συμβατικά να νομιμοποιήσει – άρα να κατοχυρώσει – το ρόλο του κράτους και να του ανανεώσει το συμβόλαιο παρέμβασης στο χώρο» (σελ. 200-201). Με αυτή την έννοια, η «παρα-πολεοδομία» – η δυνατότητα να κάνεις τελικά τα πάντα, χάρη στη δαιδαλώδη ευελιξία των διατάξεων και την κατοχυρωμένη νομιμοποίηση του μή-νόμου – δεν είναι αντι-πολεοδομία, αλλά η συμπληρωματική όψη της επίσημης, της κρατικής πολεοδομίας. Η παραγωγή του χώρου στην Ελλάδα είναι καλά ριζωμένη στο διφύες του συγκεκριμένου αυτού σχήματος.

Η τοποθέτηση αυτή στηρίζεται σε τρεις διαπιστώσεις. «Η πρώτη αναφέρεται στη λειτουργική πολυπλοκότητα της κρατικής μηχανής, με παράγωγα την αδράνεια, τη χαμηλή απόδοση, τη γραφειοκρατία κ.λπ., σε αντιπαράθεση με μια παρα-πολεοδομία που παρακάμπει τα εμπόδια και υλοποιεί άμεσα τους στόχους της με οποιοδήποτε μέσο» (σελ. 240). Σύμφωνα με τη δεύτερη, «η

κρατική μηχανή δεν δουλεύει αποδοτικά, ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης ανάμεσα στους γρήγορους ρυθμούς ανάπτυξης και την εσωτερική λογική των υπηρεσιών του δημοσίου», ενώ σύμφωνα με την τρίτη, «το εφικτό, ως εκτίμηση της πραγματικότητας, δεν προσδιορίζει πια το κράτος αλλά την παρα-πολεοδομία». (σελ. 241)

Την ολοκλήρωση της αναλυτικής διαδικασίας ακολουθεί, όπως προδιαγραφόταν από τον ίδιο τον υπότιτλο του βιβλίου, μια προβολή στο μέλλον που δεν είναι ακριβώς πρόταση, αλλά περισσότερο διατύπωση μιας θέσης, σκόπιμα τοποθετημένης στη σφαίρα του οράματος. Εάν η μελέτη όσων έγιναν τα τελευταία 40 χρόνια και όσων γίνονται ακόμα σήμερα μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως η ανάγκη για άμεση δράση είναι επιτακτική, τότε, η «μαγική λύση» θα πρέπει να αναζητηθεί όχι προς την κατεύθυνση της σταδιακής αύξησης του βαθμού πολυπλοκότητας, ώστε δήθεν να αντιστοιχεί προς τη διαπιστωμένη αύξηση σε συνθετότητα των φαινομένων, αλλά αντίθετα, προς μια απλοποιητική ίσως απελευθέρωση των διαδικασιών. (σελ. 253-4). Με άλλα λόγια, ο εκσυγχρονισμός θα έπρεπε να κινηθεί πάνω σε δύο κατευθύνσεις: από τη μια, εδραιώνοντας απλές διαδικασίες, και από την άλλη, ενσωματώνοντας μεγάλο βαθμό ευελιξίας στο κύκλωμα αποφάσεων. Το απλό προσαρμόζεται καλύτερα στην πολυπλοκότητα της πραγματικότητας, συντελεί στην κατάργηση του μονοπωλίου της επισημονικής γλώσσας και καθιερώνει τη συμμετοχή. Στην ουσία, δεν ζητείται ένας άλλος σχεδιασμός του

χώρου, αλλά μια μετατόπιση από το πεδίο του σχεδιασμού σ' εκείνο της πολιτικής.

Η ριζοσπαστικότητα των θέσεων του Δημήτρη Φιλιππίδη εστιάζεται σε δύο πολύ σημαντικά σημεία. Αφ' ενός, στην άρνηση ερμηνείας της ελληνικής πολεοδομικής πραγματικότητας με τους όρους κάποιας δυσμορφίας που θα μπορούσε να αρθεί από «επιστήμονες - πολεοδόμους» με την κατάλληλη θεραπευτική αγωγή. Και αφ' ετέρου, στην αμφισβήτηση της ίδιας της αυθεντίας του πολεοδόμου και της αγαθής δυνατότητας που φέρεται να διαθέτει για παρέμβαση και θεραπεία των πολεοδομικών προβλημάτων. Η πολεοδομία είναι μια υπόθεση καθαρά πολιτική. «Στη ρύθμιση του χώρου πρωταγωνιστεί το κράτος, χωρίς αμφιβολία, παντού και πάντα. Κανείς δεν μπορεί να σφετεριστεί αυτόν το ρόλο και το μόνο που μπορεί να ελπίζει ένας «ειδικός», πρόθυμος να υπηρετήσει το σύστημα, είναι ένα ελάχιστο μερίδιο από το βασιλικό τραπέζι» (σελ. 221). Με αυτές τις προϋποθέσεις, το πόνημα *Για την ελληνική πόλη* έχει πολλά να προσφέρει σε όσους νοιάζονται για την παραγωγή του χώρου στην Ελλάδα και, πάνω απ' όλα, σε όσους την σπουδάζουν. Όχι επειδή θα βρουν σε αυτό τις πολυπόθητες οδηγίες για τη δραστική αντιμετώπιση των σπουδαίων προβλημάτων. Αλλά επειδή θα συνταντηθούν με έναν προβληματισμό πολύ πιο χρήσιμο για το μέλλον της ελληνικής πόλης, από την καλύτερη δυνατή «διαχείριση» της παρα-(μυθοποιημένης) - πολεοδομίας.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΟΥΡΝΙΚΙΩΤΗΣ